

En vänbok till Börje Sandén vid hans 75-årsdag.

Utan vetskap för Börje - har UKF:s styrelse beslutat ge ut en så kallad vänbok för att hedra honom och hans insatser för Upplands-Bro.

Det är naturligtvis brukligt att en sådan bok överlämnas vid högtidsdagen. Men styrelsen insåg att det inte hade varit möjligt att hålla en sådan sak hemlig för Börje. Styrelsen valde i stället att presentera projektet för honom den 17 februari.

Den oskrivna boken

Några förutsättningar finns i beslutet.

- Bokens tema ska vara *Upplands-Bro jordbrukskommunen* med inriktning på främst 1900-talet.

- Röd tråd ska vara Börjes *spår* i Upplands-Bro med beskrivningar, berättelser, anekdoter och illustrationer om hans insatser under de dryga 50 år han bott och varit verksam här. Från detta spår ska vi göra djupdykningar ut i *jordbrukskommunens* mylla.

- Boken ska inte vara en akademisk avhandling, men väl en bok som kompletterar de beskrivningar av hembygden som redan finns.

I presenten till Börje ingår också en uppgift till honom, nämligen att skriva kapitlet om Oskar Sjölanders insatser för lantarbetarna i Uppland.

Ett projekt på två år

Projektet kommer att kräva ett brett deltagande från hembygdsvänner i hela kommunen. Ingen kunskap om jordbruket i Upplands-Bro är för liten.

Kunskaper i stort och smått från många är en förutsättning för en bra och läsbar bok.

Därför uppmanar vi alla som har berättelser, anteckningar, bilder, ljudupptagningar, filmer eller vad det kan vara att höra av sig.

Det är dessutom viktigt att vi får tips om människor som var med och bruka-

Börje Sandén har ägnat två tredjedelar av sitt liv åt att forska och sprida kunskap om hembygden. Vi gratulerar på 75-årsdagen.

de den uppländska myllan så att vi kan få kontakt för samspråk på olika sätt.

En redaktionsgrupp har valts. Den ska som första uppgift ta fram en arbetsplan. Vi räknar med att det kom-

mer att ta ungefär två år att göra en bok i den här omfattningen.

Till sist. Grattis Börje och ett stort tack för alla dina fina insatser i att sprida kunskap om vår hembygd.

Erbjudande

Du som missade Börjes högtidsdag - det är inte för sent att bidra med en gratulation. Du gör det i form av ett bidrag till den ännu så länge oskrivna vänboken om jordbrukarkommunen Upplands-Bro. Ge oss gärna tips om

människor som arbetat inom jordbruket. Bidra med egna uppgifter! Alla som deltar kommer naturligtvis att finnas med namn i bokens inledning. Ring Bengt Borkeby tel 581656 59.

Ärkebiskop dold
mellan två giganter

Jättelikt plockepinn
bortom Uralbergen

Den otryckta boken

Är förortsbor ointressanta som
tidningsläsare?

Det svors över egnahemmen. Det svors
över bolaget som sålt dem

Utgiven av Upplands-Bro Kulturhistoriska Forskningsinstitut (UKF). Ansvarig utgivare, Curt H Dahlgren UKF:s ordförande. Redaktion Thore Isaksson och Bengt Borkeby. Tel 08 - 581 656 59. ISSN 1400 - 8521

Medlem i UKF

... får fortlöpande information om hembygdsforskning, om föreläsningar, exkursioner och studiebesök. Medlem blir man genom att sätta in årsavgiften 80 kr på postgiro 27 58 94 - 4. Du får UKF:s medlemsinformation 3 - 4 gånger per år. Då och då kommer också den här skriften, *Kultur & Historia*.

UKF:s böcker och skrifter

... finns att köpa på biblioteken i Upplands-Bro, i Bålsta Bokhandel och direkt hos UKF tel 08 - 582 413 55 (telefonsvarare). Du kan också sätta in bokens pris + porta 45 kr på UKF:s postgiro 27 58 94 - 4, eller beställ med e-brev ukforsk@algonet.se. Böckerna levereras då till dig med inbetalningskort.

UKF:s hemsida har adressen

www.algonet.se/~ukforsk.

Det lilla ~ tecknet hittar du till höger på tangentbordet och får fram tillsammans med tangenten Alt Gr. Du kan också skriva *ukforsk* i sökfunktionen.

U K F.s medlemmar forskar

Vi presenterar några av UKF.s medlemmars forskning med en del resultat och hur man jobbat för att komma dit.

Bröderna *Conny och Jonny Ljung* ägnar mycket tid åt att avslöja till synes oförklarliga himlafenomen. Vid ett välbesökt UKF-program den 5 februari i år berättade de om bl a brytningstiden mellan gasljus och elbelysta gator i Gamla stan i Stockholm och om de *hvita* nätterna en sommar i början av förra seklet. I en artikel återger Conny en del av forskningen kring himlaljuset 1908.

Evert Sverkman har med framgång sökt en bortglömd ärkebiskop, Johan August Ekman som var ärkebiskop åren 1900 - 1913. Evert frågade sig. - Glömd, varför? - Kom Ekman i kläm mellan giganterna Anton Niklas Sundberg och Natan Söderblom? - Betydde hans insatser något?

Evert låter oss i första hand ta del av nitton års sökande efter fakta. Men han ger oss också en bild av den mer eller mindre kände ärkebiskopens insatser bl a i Bro-Lossa och Västra Ryd-Stockholms Näs församlingar.

Carl Gunnar Jansson skrev för ett antal år sedan en uppsats om egnahemsrörelsen i Sverige. Carl Gunnar har arbetat vidare med det han då forskade fram och skrev. Resultatet har blivit tre artiklar som Kultur & Historia kommer att återge i lika många nummer. Nu får vi läsa om idéhistoria, en viktig ingrediens i forskningens grunder.

Opublicerat forskningsmaterial

- finns det gott om i byråådor, på skrivbord och i datorer. Låt oss få ta del av dina alster. Resultatet kan bli en artikel i Kultur & Historia. Två saker är intressanta för andra. Hur du har arbetat i din forskning och naturligtvis vilket resultat du nått.

En dagstidning värd namnet är en mänsklig rättighet även för förortsbor

I förra numret av Kultur & Historia kunde du läsa en insändare som inte togs in av något av de lokala annonsbladen som veckovis landar i våra brevlådor. *Samverkansgruppen för hembygdskultur* fortsätter sitt skrivande. Man har härsknat till betydligt och skärper tonen. Nu skriver man till chefredaktörerna i de fyra dagliga stockholmstidningarna.

Är den mediala bevakningen något som för all framtid ska förmenas oss förortsbor? Det här är en demokratifråga av stort mått. Därmed är det också en kulturpolitisk fråga.

En dagstidning värd namnet är näst intill en mänsklig rättighet menar samverkansgruppen som genom sina föreningar representerar ungefär 2 000 Upplands-Bro-bor.

Björn Ambrosiani

har ställt samman en del av sin forskning om Mälardalens bebyggelsehistoria. I boken *Mäläröarna - från fornkungar och folkungar*, beskriver han bygden mellan Birka och Stockholm under vikingatid och den äldsta medeltiden. Kan beställas från Paniba HB, tel 08 - 20 31 19.

egna? Dem återkommer jag till i nästa artikel.

Att tillmäta idéer stor betydelse är bara ett av många sätt att se på historia. Man kan lägga störst vikt vid ekonomiska faktorer, tillmäta personligheter som Napoleon och Hitler en avgörande betydelse. Man kan hävda klasskampen som det som driver utvecklingen framåt eller se historien som en organism, vars liv följer en naturlag. Karl Marx förenar dessa båda senare synsätten i sin *materialistiska historieteori*.

Vad var det då för idéer som vid förra sekelskiftet fick konservativa politiker i Sverige att kräva reformer som skulle ge fattiga människor ett stycke egen mark och en god, egen bostad? Var föddes dessa idéer och - om de inte var inhemska - varifrån fördes de över till vårt land och dess tänkare och politiker? Fanns det också idéer som de som motsatte sig reformarbetet kunde stödja sig på?

Den blygsamma forskningsinsats som arbetet med en 60-poängsuppsats innebär, kan inte ge hela svaret, men har fört mitt sökande i flera olika väderstreck. Arbetet för jorddelningsreformer fanns under 1800-talets senare hälft i många länder men utifrån helt skilda bevekelsegrunder. I Storbritannien, USA ja t.o.m. i Rumänien fanns rörelser som stöttade detta arbete. I USA hade den s.k. georgismen växt sig stark med Henry George som drivande kraft. Även i det ryska Finland genomfördes en reform som gynnade de jordlösa: den s.k. *torparlagen*. Dess framväxt har ju engagerat skildrats av Väinö Linna i trilogin om familjen Koskela. Mycket tyder dock på att det var från Bismarckstidens Tyskland som de starkaste influenserna kom. För att förstå reformen i Sverige måste vi se på tanke- och idéhistorien i Tyskland, på de ledande tänkarnas syn på folket, samhället och historien. Där finner vi tankar som 2003 kan kännas helt främmande.

Som en reaktion mot franska revolutionens frihetsideal hade utvecklats ett tänkande som i mycket emanerar från den kände filosofen Friedrich Hegel. Man såg inte historia som något vi människor skapar. Den är något som står över den vid ett visst tillfälle levande generationen och denna har ansvar inför föregående och kommande

generationer att inte ingripa i historiens gång. Det som innebär kontinuitet ger de institutioner som överlevt generationernas växlingar: familjen, staten, furstemakten, kyrkan. Människans roll är att uppfylla plikten mot staten och folket. Detta bäddar för nationalism: *statsnationalism* där riket skapar gemenskapen eller *kulturnationalism* där språket, rasen, blodet är det som förenar.

Vad är det som gör att synen på historia, samhälle och människa kan leda åt olika håll? Ett och samma idéinnehåll kan föra till olika samhällssystem beroende på vilka som brukar sig av det.

Den senare formen tenderar att bli extrem med rasistiska inslag. Man lockades också av Darwins tankar om av den mest välanspassades överlevnad och förde över dem till olika samhällssystem på jorden. Alla sådana hade inte samma värde. I kampen om livsrummet var några dömda att gå under till förmån för de livskraftigare och detta är naturligt och ingenting att beklaga. Att det livskraftigaste folket och det värdefullaste samhällssystemet fanns i centrala Europa - i de tysktalande länderna - är väl knappast något att förvåna sig över. För att utbreda detta så värdefulla, ansåg många historiker, att krig var tänkbart t.o.m. en folkets plikt.

Hur kom detta att påverka det tyska samhället som vi känner det under Otto von Bismarcks tid i Preussen/Tyskland? Han förde ju en aggressiv politik både vid Tysklands enande och mot grannländerna. Också tyskarnas kolonisering av polska områden i öst var aggressiv. Bismarck var dock inte rasist. Han var över huvud taget ingen ideolog utan en klar realpolitiker.

I sina strävanden att göra Tyskland starkt kunde han utnyttja många ideologiska influenser exempelvis från liberalt håll. Visst var han allmänt konser-

vativ och såg den framväxande socialismen som en farlig fiende men kunde som moteld från sin konservativa ståndpunkt genomföra en mängd förbättringar för människorna på samhällets botten. Dit hörde utdelning av jord, byggande av sanitära bostäder, socialförsäkringar.

Någon förståelse för krav på reformer underifrån medgav inte hans värderingar. Han delade de konservativa tänkarnas syn på den jordägande människan som - till skillnad från den opålitliga industriarbetaren - den värdefullaste. Hon är fosterlandsälskande, obenägen till emigration, försvarsvillig, respekterar traditioner och överhet och är föga benägen att lockas av revolutionära rörelser. Att det fanns gott om bildade personer i Sverige vid sekelskiftet 1800/1900 med stark känsla av tillhörighet med både det tyska språket och det germanska folket, är helt naturligt. Kontakterna var intensiva. Den bindning vi i dag har till engelskan, USA, dess värderingar och forskning, hade man då till allt tyskt och till de tysktalande nationerna.

Vad kan en sådan syn på historia, samhälle och människa leda till? Ett och samma idéinnehåll kan föra till olika samhällssystem beroende på vilka som brukar sig av det. Följ med i en positiv riktning: socialdemokraterna under Per Albin Hansson formar under 1930-talet det samhällssystem som kallas *folkhemmet*. Byggt på en demokratisk människosyn genomförs med folkmajoritetens stöd ett reformarbete som i solidaritetens anda förbättrar de sämst ställda situation i en mängd avseenden. Samtidigt bygger det på en stark stat - *Storebror* vet bäst vad du behöver - hög grad av kollektivism och statlig kontroll.

En annan, skrämmande riktning: En överhet, som inte lyssnar på folket, som lockar och hotar det och erbjuder trygghet för den som underordnar sig. En aggressiv kulturnationalism som är beredd att underkupa och förgöra andra underlägsna raser, folk och nationer. Fascism, nazism. Hitlers Tyskland.

En orimlig jämförelse, tycker du kanske. Kanske inte. Låt mig i nästa artikel visa dig hur jag tänkt.

Carl Gunnar Jansson

Egna hem till mindre bemedlade arbetare på landet

- Carl Gunnar Jansson -

Det här är den första av tre artiklar om en social reform med rötter i konservativt tänkande vid förra sekelskiftet. Carl-Gunnar efterlyser här forskarens egna värderingar som en viktig del av att tolka forskningens resultat.

”Det svors över egnahemmen. Det svors över bolaget som sålt dem. Egnahemmarna kullbyterade runtom. De kunde inte betala sina räntor och amorteringar. Exekutivauktionerna blev vanliga. De kunde inte klara sig på sina 'ofullständiga jordbruk'. Så uppstod ett egnahemsproletariat”

Den här beskrivningen av Ivar Lo-Johansson i den delvis självbiografiska *Analfabeten* dök upp i mitt minne, när jag 1979 sökte ämne för en 60-poängsuppsats i historia vid Stockholms universitet. Jag frågade mig, vad det kunde vara för social reform som missgynnade dem som man sade sig vilja hjälpa. I vilkas intresse kom den lag till, som formade en ny befolkningsgrupp i Sverige – *egnahemmarna*?

Jag fann en fråga som vid förra sekelskiftet och årtionden framåt kom att stå i debattens och händelsernas centrum – men hade satt få spår i historieforskningen. Visst fanns historiska och sociologiska studier, som bland andra frågor tagit upp denna, men 1979 fanns ännu ingen doktorsavhandling producerad. Det fann jag märkligt. Men är det verkligen så märkligt?

Vad har exempelvis de senaste årens mest uppmärksammade historiska fackböcker, som nått en större läsekrets, behandlat för ämnen? Gustav Vasa, Axel Oxenstierna, Karl X Gustav – karlarlar som visserligen satt spår i sin omvärld. Men de långsamma, för stora be-

folkningsgrupper livsavgörande skeendena har däremot med få undantag rönt samma uppmärksamhet. Det är ju ändå åt de senare som merparten av våra historikers forskarmöda ägnats. Här har skönlitteraturen varit mer framgångsrik. Selma Lagerlöf gav oss i *Jerusalem* bilden av, hur en stor grupp människors tillvaro förvandlats av en extrem, religiös rörelse. Jan Fridegård låter oss uppleva slavsamhällets förtryck, Vilhelm Moberg levandegör emigrationen genom

ŽŽ I tre artiklar tänker jag ta dig med på en resa, där jag i denna första artikel beskriver den tankevärld, där frågan föddes. Det blir en ganska teoretisk artikel, men jag vänder mig ju till en kvalificerad läsekrets. Jag följer upp med att beskriva reformens praktiska genomförande i Sverige och avslutar med att söka spår i Upplands-Bro.

skildringen av en smålandfamiljs öden, Ivar Lo beskriver inifrån egnahemmarnas utsatta situation och de senaste åren har Jan Guillou genom sin Arn-trilogi visat på Sveriges månghundraåriga behov av kunskapsflöden utifrån.

När jag började söka fakta för mitt valda ämne, fann jag en reform som berört hundratusentals människor på den svenska landsbygden – en reform som ideologiskt följt en märklig, slingrande färd från de första riksdagsförslagen 1889 via genomförandet till insomnandet på 1940-talet. Jag bestämde mig då för att koncentrera arbetet till att undersöka idéerna bakom reformen och till idéförmedlarna.

Om man som jag väljer att skildra ett stycke historia utifrån de idéer som påverkat det, har man en historiesyn som tillmäter ideologier en stor betydelse för det historiska skeendet. Historiesyn, vad då? frågar du dig kanske. Historia är väl fakta om tidigare händelser och inget mer. Ja, den uppfattningen har nog de flesta av oss bibringats. Skollärare, historieskrivare från Grimberg till Herman Lindqvist har betytt mycket för det breda historieintresset i Sverige. Men de har ofta gett en endimensionell bild. Som jag ser

det, är historia byggd på forskning något helt annat. Den humanistiska forskaren har givetvis att söka källor, granska dem källkritiskt, jämföra sina hypoteser och resultat med andra forskares. Men han

eller hon bör också redovisa sina egna värderingar och den historiesyn utifrån vilken forskningsuppgiften angripits.

Historia utgör inget domstolsutslag utan är tidigare skeenden sedda utifrån en mängd olika synvinklar.

Egna värderingar har väl ändå inget med forskning att göra? Den ska väl alltid vara objektiv? Nej, det tror jag inte den kan vara åtminstone inte den humanistiska. Omedvetet påverkas forskaren av sina egna värderingar: av sin samhällssyn och sin människosyn. För läsarens bedömning av forskarens slutsatser, vore det mycket värdefullt att dessa öppet redovisades. Så sker tyvärr alltför sällan. Var finner du mina

Tidningstorkan i förorterna

Vad kan vi förortsbor kräva av dagstidningarna? Vilket ansvar har tidningarna för att åtminstone debattera varför man inte bevakar de lokala händelserna.

Varför köpa en tidning för att bara få läsa om de politiska turerna i Stockholms stadshus. Det finns ju ett politiskt och kulturellt liv även utanför tullarna. Kulturföreningarna i Upplands-Bro fortsätter debatten och skriver nu till de fyra stora dagstidningarna och frågar bl a.

Medial bevakning av vår närmiljö, är det något som i all framtid ska förmenas oss förortsbor?

Aftonbladet gavs ut av Lars Johan Hijärta för att bland annat granska och informera om vad som hände i huvudstadsområdet. Tidningen startades i opposition mot Karl XIV Johans enväldestendenser i den framväxande liberalismens anda. Flera följde efter.

I början nådde tidningarnas budskap inte längre än till en liten upplyst elit, men en grund lades till ett tidningsläsande samhälle. Folkets flertal fick säkert fortfarande sina nyheter från predikstolen av sin församlingspräst eller av kringresande budbärare. (*Har vi redan tagit flera steg tillbaka mot en liknande situation?*)

Dagstidning - en rättighet

Under förra århundradet blev tidningen en naturlig och omistlig del av människors vardag. Att vid köksbordet få ta del av "vad i världen, riket, regionen och hemorten sig tilldragit haver" blev i de flesta hem en vana ja t.o.m. en rättighet. Man fick nyttig information. Man kunde se stora och små makthavare granskas och kritiseras.

Men hur är det idag? Den undermåliga bevakningen av dagliga händelser i Stockholms randkommuner har länge uppmärksammat, senast av kulturministern, sedan hon tagit del av en alarmerande rapport från Institutet för journalistik.

Enstaka nedslag flimrar förbi i mediabusset. Men hur är det med kontinuiteten. Hur ska vi som fö-

rortsbor få reda på vad som händer i närområdet? Hur ska vi kunna känna oss engagerade i verksamhet, som inte skildras i pressen?

God bevakning på 60-talet

Hos oss i Upplands-Bro är bristerna inom tidningsområdet allvarliga. Situationen är liknande i flertalet kommuner runt Stockholm. Befolkningmässigt är Upplands-Bro en liten kommun. Vid slutet av 1960-talet, då det bodde 6 000 personer här, bevakades den av tre dagstidningar: Dagens Nyheter genom DN Nordväst, Enköpingsposten (därefter en tid ersatt med annonsbladet Mälarposten) och - om än sparsamt - av Upsala Nya tidning.

Den lokala bevakningen innebar att de makthavande fick vara beredda på viss granskning. Kommunala beslut och debatter, samt små vardagliga tilldragelser fick utrymme i spalterna liksom rapporter från föreningslivets mångskiftande arrangemang. Man beredde plats åt egna lokala bevakare liksom för föreningarnas egna skribenter. De flesta hem kostade på sig prenumerationen av någon av tidningarna eller köpte lösnummer. På sitt arbete och andra mötesplatser hade man en gemensam korg att plocka ämnen för samtal ur.

Nu då kommunen har 20 000 innevånare, bevakar ingen av de tre tidningar de lokala skeendena. När radion försvann och kommunen lade ner sitt informationsblad.

Är förortsbor ointressanta som tidningsläsare?

Nyhetsstoff av riksintresse eller möjligen stort regionalt intresse bevakas naturligtvis. Mord, skandaler och svåra olyckor tycks intressanta var de än tilldrar sig. Är vi som tidningsköpare och dito läsare av så ringa intresse?

Till hushållen i kommunen levereras varje vecka två annonsblad, Lokaltidningen Mitt i Upplands-Bro (så när som på någon lokal sida identisk med ett antal andra *Mitt i*) och Bålsta-Upplands Bro-bladet.

Utän inkomst från prenumeranter bygger bådas existens på annonsintäkter. Upplands-Bro bevakas av en journalist på deltid. Han kan bara undantagsvis ställa upp på helger och kvällar. Artiklar från föreningar tas emot som insändare - i mån av plats - eller på betald annonsplats. Bålsta-Upplands Bro-bladet har tidigare knappast haft journalistiska ambitioner. Man ber sina läsare om bidrag. Nyligen har en frilansjournalist anlåtats. Därigenom har kvaliteten på artiklar och notiser naturligt nog ökat.

Det är möjligt att man inte kan begära mer av dessa annonsblad. Ambitionen och ekonomin har kanske satt en gräns vid nuläget. Vi har andra förväntningar på de traditionella tidningarna - fyra i stockholmsområdet och vi frågar oss: Vilket ansvar har ni för bevakning-

Forts sid 9

De hvita nätterna 1908

Av Conny Ljung

Ett egendomligt ljussken kunde iakttas i vår bygd i början av juli månad 1908. Nätterna blev inte mörka, istället var det ett fascinerande skådespel av eldjust sken som himlen bjöd betraktaren på. Fenomenet sågs över stora delar av norra halvklotet.

Dagens nyheter m fl tidningar hade händelsen på första sidorna flera dagar. I Enköpingsposten finns följande notis från den 2 juli 1908, *En ovanligt ljus natt. Natten mellan tisdagen och onsdagen blef den ljusaste som varit under året.*

Horisonten upplystes från norr af ett ganska intensivt, gulhvitt sken och det var vid midnatt fullt ut lika ljusst som ett par timmar tidigare på aftonen. Fenomenet antogs härröra af solreflexer.

En känd historisk händelse i Sverige är Amalthea-attentatet. Ungsocialisterna revolterade med strejk mot den misär som rådde. Engelska strejkbrytare hade kallats in och de logerade på fartyget Amalthea i Malmö hamnbassäng. En av de revolverande var Anton Nilsson, Det föll på hans lott att placera en sprängladdning på fartyget för att ge engelsmännen en minnesbeta.

När han griper till verket är det besynnerligt ljusst, han skall genomföra attentatet i skydd av nattens mörker men det är inte möjligt just nu den 12 juli 1908. *Det var ljusst så man kunde läsa tidningen mitt i natten*, skriver han själv i sin bok, *Dömd till döden för Amalthea*.

Han placerar bomben på Amalthea och den briserar. En strejkbrytare dör och 30 skadas. Tack vare den ljusa natten upptäckts Anton Nilsson av ett par konstaplar. Han infångas och döms till döden. Sedan mildras straffet och han släpps ur fängelset för att bli fri

1917. Då deltar han i ryska revolutionen, men det är en annan historia.

Den svenska vetenskapseliten spekulerade i vad de ljusa nätterna kunde bero på. En ide var att det rörde sig om stoft i atmosfären som reflekterade solljuset. Man trodde på ett vulkanutbrott från avlägsen plats där människor ej fanns till hands för att rapportera händelsen.

I London registrerade barografen, den 30/6, en stötvåg som gick två varv runt jordklotet. Seismografer registrerade jordskalv samma dag.

Conny Ljung är medlem i UKF och forskar om till synes oförklarliga himlafenomen.

Han är också en av medlemmarna i Stockholms UFO-förening, och menar att det mesta kan förklaras som naturliga fenomen. Som t ex de ljusa nätterna under juni - juli 1908.

Efterhand försvann de vita nätterna och händelsen föll i glömska.

1921 fick Leonid Kulik, en geolog vid vetenskapsakademien i S:t Petersburg, i uppdrag att undersöka alla meteoritnedslag i Sovjetunionen. Kanske kunde man finna ädelmetaller från själva meteoriterna. Kulik började forska i ämnet och

fick höra talas om att det år 1908 hade skett en fruktansvärd explosion långt borta i ett vidsträckt urskogsområde i Sibirien, norr om floden *Steniga Tunguska*. Han blev intresserad av händelsen och begav sig till de närmast belägna städerna för att intervjua befolkningen. Städerna *Kirensk* och *Kansk* låg ganska långt från explosionen men av de vittnesmål Kulik samlade in började han ana, att han var en jättemeteorit på spåren.

1927 var Kulik redo med en expedition att ge sig ut på tajgan för att söka upp nedslagsplatsen. Den sista mänskliga utposten var en by som hette *Vanavara*. Här levde ett mongolfolk, *Evenkerna*, som ägnade sig åt renskötsel och pälshandel. Deras vittnesmål var så härresande att Kulik knappt kunde tro att det var sant.

Deras beskrivning, då 1908, hade av vetenskapsmän avfärdats som vidskepliga fantasier från mindre vetande och man utgick från att berättelserna var starkt överdrivna. När Kulik så efter sex mils vandring genom sumpig urskog nådde kanten av förödelsten, som alltså åsamkats av smällen 19 år tidigare, fick det han såg framför sig honom att rysa.

- Det jag nu såg var värre än vad Evenkerna hade berättat och värre än det jag fantiserat om.

Han blev övertygad om att det måste finnas en jättekrater bortom horisonten. Så långt det gick att se

Forts från sid 3

en av livet utanför tullarna? Av varje landsortskommun från Karesuando till Trelleborg görs en granskning av kommunpolitik och läsarna nås av information om möten, debatter och andra arrangemang inom den egna kommunen och i regionen. Ska vi - halvmiljonen i Stockholms kranskommuner - behöva nöja oss med en klart sämre mediasituation? Varför köpa en tidning för att läsa om de politiska turerna i Stockholms stadshus?

I Motala och Gävle grävde journalister fram grava oegentligheter inom den administrativa och politiska makten. Sådant kan ju hända även i huvudstadsområdet. Då krävs lokal bevakning. Vår uppfatt-

ning är att pressen sviker en av sina viktigaste uppgifter. Självklart är det enklare och billigare att fylla en spalt med polisrapporter om bilstölder och inbrott.

Visst har traditionella tidningar konkurrens av gratisblad och nya media. Men vad gör ni för att ta upp kampen för att få tillbaka er publik eller nå en ny?

Många behöver inte åka kollektivt. De har arbetsplatser och skolor på gång- och cykelavstånd och nås inte av Metro eller Stockholm City. Skulle inte just dessa och många andra som frågar efter en seriös bevakning av den egna kommunen vara en lukrativ marknad, när stockholmarna tycks otrogna? Själva kan vi hjälpa tidningarna genom

att köpa en fullvärdig dagstidning och inte nöja oss med gratisbladen.

Vad kan vi kräva av tidningarnas ansvariga? Var ska debatten om ansvaret - med eller utan kulturministern - föras om inte på tidningarnas egna sidor mellan journalister och allmänhet. Anta vår utmaning, för så här vill vi inte fortsätta att ha det!

Kulturföreningarna i Upplands-Bro;

- *Stockholms-Näs Hembygdsförening*
- *Bro Hembygdsförening*
- *Håtuna Håbo-Tibble socknars Hembygdsförening*
- *Kuturbojen-Rädda röda stugan*
- *Stiftelsen Ternsund*
- *Upplands-Bro Kulturhistoriska Forskningsinstitut*

Almare-Stäkets Kulturlandskap

Projektet genomförs av föreningar och boende i Stäket, men är också en stor angelägenhet för Upplands-Bro inte minst med tanke på att de två kommunerna tillhör samma geografiska kulturkrets.

Almare-Stäkets Kulturlandskap är ett samlingsnamn för området på båda sidor om Stäketsundet. Här finns stora historiska och kulturhistoriska värden. Den så kallade *Stäcksfläcken* eller *Stäkets stad* på östra sidan om sundet har vi presenterat tidigare här i Kultur & Historia. Gustav II Adolf gav platsen stadsrättigheter 17 januari 1629. Någon stad i egentlig mening blev inte etablerad men väl en ganska stor koloni av hantverkare som så småningom togs över av Almare Stäkets gård.

Ruinen av *ärkebiskopsborgen* ingår självklart samt delar av Stäcksön. Farleden har sin viktiga historia. I dag är vattnet skiljande mellan två kommuner. Tidigare var vattnet enande och bland annat en av de absolut viktigaste lederna mot Svearikets hjärta.

Vid *brasafton* på Kungsängens hembygdsgård torsdagen 3 april kl 19.00 är du välkommen att få mer information om hur långt projektet kommit. Medverkande är bland andra Lars Skoglund från Stäket och Börje Sandén från UKF.

Vi följer upp informationen med en *Nektergalsotta* på borgruinen vid Stäketsundet söndag 18 maj kl 07.00. Ta med morronfika.

Stockholms-Näs Hembygdsförening, UKF och föreningarna i Stäket i samverkan.

Nu finns alla möjligheter att återigen knyta samman de två sidorna till det kulturella, historiska och geografiska landskapet det en gång var.

Föreningarna och de boende i Stäket upplever ett reellt hot i att Stäcksfläcken kan komma att exploateras på ett oklokt sätt. I Järfällasskommuns Översiktsplan 2001 klassas Stäcksfläcken som ett område som bör kunna utnyttjas för boende och rekreation.

Syfte med projektet är dels att utarbeta en plan för vård av Stäcksfläcken de närmaste åren, Men dessutom utforma några grovt skissade idé-visioner genom att inventera litteratur och andra källor om områdets historia, att *utvärdera förutsättningar för arkeologiska undersökningar* samt att slutligen forma några preliminära och grovt skissade idé-visioner om Almare-Stäkets Kulturlandskap.

högt anseende och med artiklar som granskas av en teologisk expertgrupp innan de antas. Att få in en artikel i denna årsskrift kunde jag se som ett glädjande erkännande av min forskning .

Det finns inte utrymme här att redovisa resultatet ev denna min undersökning. Låt mig bara säga att den gav en mer nyanserad bild av Ekman än vad jag funnit tidigare. Han blev omtyckt ute i församlingarna och arbetade överraskande effektivt. Han såg bl a till att många beslut för förbättring av församlingens verksamhet fattades redan under visitationen i stället för att uppskjutas till framtiden. Han verkade för varmare och bättre gudstjänster, för mera församlingssång och för att kyrkokörer skulle inrättas och diakonissor anställas.

Visitationer i våra församlingar

Ärkebiskop Ekman visiterade Bro-Lossa pastorat 1909 och Västra Ryd-Stockholms Näs 1912. I Bro gav besöket ett omedelbart resultat. Bro-Lossa var vid denna tid sk patronat, dvs ett par adelsfamiljer hade huvudinflytandet över församlingarna.

Visitorar var ålagd att tillfråga församlingarna om de ville att patronatet skulle upphöra. Det ville de, och Ekman motsatte sig inte detta (det hade han gjort på flera andra håll) utan redovisade hur det skulle gå till. I Västra Ryd hände inga större saker, men ärkebiskopen fann en värdefull bibel, en sk Gustav Adolfs-bibel, som borde renoveras. Ingen tycks nu veta vart den tog vägen.

När han sommaren 1884 vikarierade som komminister i Stockholms Näs, dvs nuvarande Kungsängen, anade han säkerligen inte att han långt senare skulle återkomma hit som ärkebiskop.

Fortsatt forskning om ärkebiskopsval

Eftersom jag samlat mycket material om tidens kyrkohistoria, där ibland en del i vilket Ekman var

inblandad, ville jag fortsätta min forskning. Med tanke på den inledningsvis skildrade samtida bilden av Ekman undersökte jag hur de val hade gått till då han utnämndes.

Biskopsvalet i Västerås 1898 föregicks av en ovanligt omfattande lokal tidningsdebatt med Ekman i centrum. Han var mest meriterad av dem som fick förslagsplats men var ifrågasatt av somliga på grund av att han var så tillbakadragen. Han utnämndes samma år, lyckades bra och de som tvivlat fick fel.

I en artikel i Västerås Stiftsbok 1998/99 har jag skrivit om Ekman och detta val, med rubriken ”En märklig biskopshistoria”.

Omdiskuterat val av ärkebiskop

Mycket omdiskuterat i svensk kyrkohistoria är ärkebiskopsvalet år 1900. Tidens absolut främste biskop var Gottfrid Billing i Lund (tidigare i Västerås), sedan länge den ledande i Kyrkomötet, överhovpredikant och kungens förtrogne.

I en livlig offentlig debatt, särskilt i tidningarna, ansåg flertalet att Billing borde efterträda den avlidne Anton Niklas Sundberg, men osäkerhet rådde: ville Billing ta emot tjänsten. Två val hölls, J A Ekman vann till mångas överraskning båda valen men den mer framträdande Billing kom på andra plats och kunde ändå ha blivit utnämnd av regeringen. Ekman utnämndes. Många gissade att något hänt bakom kulisserna – men vad?

Jag började forska i ärendet. En genomgång av debatten i tidningarna gav inget nytt. Ändå lyckades jag lösa gåtan. Svaret fick jag främst genom några i detta sammanhang aldrig utnyttjade brevsamlingar i Lund.

Av breven framgick att mycket hände bakom kulisserna, främst genom ett märkligt samspel mellan Billing och konung Oskar II (regeringen kunde vid denna tid inte utnämna biskop mot kungens vilja). Resultatet av denna undersökning har jag redovisat i en längre artikel

i Kyrkohistorisk Årsskrift 1997 med rubriken *Gottfrid Billing och ärkebiskopsvalet år 1900* i Kyrkohistorisk Årsskrift 1997. Här finns en del av intresse för den som vill veta mer om märkliga kyrkliga val.

Ekman startade Biskopsmötet

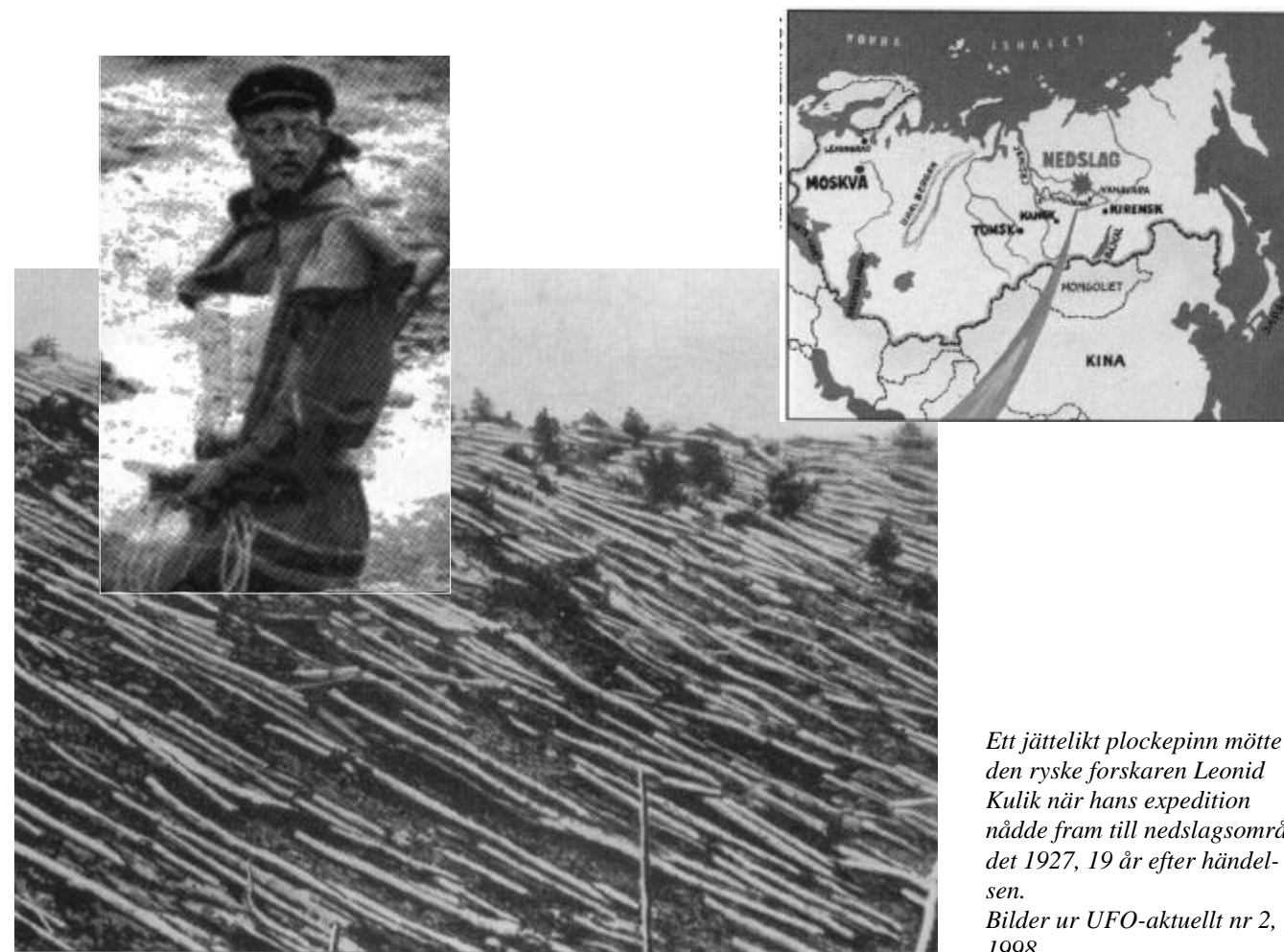
En annan länge bland kyrkohistoriker diskuterad fråga är den om hur det kom sig att Biskopsmötet startade år 1902 och av just J A Ekman. Biskopsmötet är de svenska biskoparnas speciella forum för egna överläggningar, fortfarande verksamt. En avhandling om Biskopsmötet finns men kunde inte ge svar på bakgrunden till mötet, inte heller ett par andra publicerade artiklar. Jag fick forska i biskopsmötets arkiv (i ärkebiskopsgården) men fann inget nytt.

En ny genomgång av ett antal brev i Lunds universitetsbibliotek och några inte tämligen nyinkomna dagböcker i Carolina Rediviva bidrog till att jag kunde lösa gåtan. Det visade sig att flera biskopar tidigare önskat samlingar liknande Biskopsmötet och hade vädjat om detta hos den förre ärkebiskopen A.N. Sundberg – som dock inte vågade inbjuda kollegerna till egna samlingar, eftersom det inte fanns någon lag eller förordning som medgav detta. Men den som försiktig betecknade Ekman vågade! Resultatet av denna undersökning har jag fått redovisa i Kyrkohistorisk Årsskrift 2000 under rubriken *Det första Biskopsmötets historia klarlagd*.

Det återstår för mig att söka göra en mer koncentrerad skildring av J A Ekman som person och ärkebiskop, förhoppningsvis mer nyanserad än den gängse bilden av honom.

Under den tid forskningen pågätt har jag fått hålla ett antal föredrag om Ekman, i församlingar i Stockholm och på andra håll i Uppland. Jag tror att åhörarna upptäckt att även mindre välkända ärkebiskopar kan vara intressanta personligheter.

Evert Sverkman

Ett jättelikt plockepinn mötte den ryske forskaren Leonid Kulik när hans expedition nådde fram till nedslagsområdet 1927, 19 år efter händelsen. Bilder ur UFO-aktuellt nr 2, 1998.

låg skogen fälld mot honom, hjälplöst omkullvräkt. Han insåg att tryckvågen som dragit fram här 1908 måste ha haft en obegripligt fasansfull kraft.

Efter många umbäranden nådde Kuliks expedition epicentrum och till deras förvåning fanns där ingen krater! Istället stod träden fortfarande upprätt men kala som telestolpar, grenarna var avskalade.

Kulik misstänkte att meteoriten kunde ha exploderat i atmosfären och skickat ned en förödande tryckvåg. Ifrån epicentrum hade vågen brett ut sig som i ett fjärlsmönster beroende på topografin i landskapet och fällt träden på ett över 2.000 kvadratkilometer stort område (lika stort som Blekinge).

Emellertid fortsatte Kulik sitt letande efter fragment av meteoriten men han hittade aldrig någonting. Andra världskriget kom och Kulik

dog i ett nazistiskt fångläger 1942 efter att ha deltagit i försvaret av Moskva.

På senare år har forskare återvänt till Tunguska för att försöka förklara händelsen 1908. Man har konstaterat att explosionen var lika kraftig som 1 500 Hiroshimabomber. Men vad berodde den på?

En mängd teorier har förts fram, den kanske mest logiska, är ändå att jorden denna dag passerade meteorisvärmen *Juni-betatauriderna*. Den är knuten till *Enckes komet* och upptäcktes med radarns hjälp först i slutet av 40-talet.

Ett kosmiskt isblock av väte, metan, koldioxid och lite grus kan alltså ha kolliderat med jorden. Isblocket bröts upp i atmosfären och sände ner en enorm, men kortvarig, blåslampseffekt till marknivå. Den glödande stormvinden dödade tusentals renar och andra djur, fällde skogen

som tandpetare och sände chockvågor med globala återverkningar.

De ljusa nätterna berodde mycket riktigt på solreflexer av det stoft som virvlade upp i atmosfären. Vi kan vara glada att händelsen inträffade där den gjorde och inte över något tätbebyggt område. Dessa kosmiska smällar är sällsynta, men de kan ske när som helst och var som helst

Efterlysning Efterlysning Efterlysning

Har du i dina gömmor en dagboksanteckning, notis, tidningsklipp, bild eller något annat som beskriver de vita nätterna sommaren 1908? Värdefullt för Conny att få ta del av!

Ring honom och berätta. Tel 08 - 581 763 92, 070 - 542 46 26.

Intresse för glömd ärkebiskop ledde till vidare forskning

- Evert Sverkman -

Två av de mest kända bland svenska ärkebiskopar under de senaste århundradena är Anton Niklas Sundberg och Nathan Söderblom. Särskilt den senare är berömd även internationellt. Mellan dessa två stora verkade som ärkebiskop åren 1900 – 1913 Johan August Ekman, en i dag i stort sett bortglömd person.

Varför glömd? Kom han i kläm mellan de båda stora? Betydde han något trots att han inte blev lika berömd? Jag visste att Ekman fanns men i stort sett inte mer. Strax före 1990 fann jag i ett

Det började med ett besök i Sigtunastiftelsens bibliotek och arkiv, där jag fann ett par bra artiklar om J A Ekman (han skrev alltid sitt namn så) och en del annat. En viss bild av honom hade jag nu.

Ekman hade som ärkebiskop en ovanlig bakgrund. Han var en fattig soldatson från Hjalstad norr om Skövde. Han hade fått gå i skola i Mariestad och i Skara gymnasium, hade nått utmärkta studieresultat men levat under så svåra ekonomiska förhållanden att han tidigt ådrog sig en magsjukdom. En sjukdom som han sedan led av under hela sitt liv och ledde till hans död år 1913.

Framgångsrika studier ledde (trots fortsatta ekonomiska problem) till tidens högsta teologiska examina, han blev docent, senare professor i religionshistoria och domprost i Uppsala, biskop i Västerås och slutligen ärkebiskop. Det låter bra. Men Ekman hade också en annan sida. Han ansågs vara en kunnig och god teolog och varm kristen personlighet – men samtidigt ansåg honom också som ytterst tillbakadragen. Han hade långt dri-

ven personlig ödmjukhet och betraktades närmast som blyg i umgänge med andra – han var ingen ledartyp. När han blev aktuell för en biskopstjänst ansåg många att han hade för liten erfarenhet som församlingspräst.

En tid senare i min forskning fann jag att den enda något längre tid Ekman verkat i en församling var i Kungsängen! Under fyra månader sommaren 1884 vikarierade han som komminister i Stockholms Näs.

Dagböcker hade bränts men annat fanns att söka

Det första jag nu sökte var Ekman's dagböcker, som professor Lundström hade tillgång till när han 1915 skrev sin bok. Det visade sig nu att Ekman's änka hade bränt sin makes dagböcker, brevsamling och personliga anteckningar! Men i Uppsala Landsarkiv fann jag ett stort "Johan August Ekman's arkiv", ett trettiotal stora kartonger/volymer. En genomgång gav en del nytt men ändå mindre än väntat.

Mer gav några besök på Carolina Rediviva, universitetets bibliotek.

antikariat den enda bok som givits ut om honom, *Ärkebiskopen doktor Johan August Ekman. Några minnesblad*, utgiven 1915 av Herman Lundström. Läsningen av den gav inte tillräckligt svar på mina frågor men kom i stället att bli inledning till en intressant period i mitt liv.

Oväntat nog fann jag mig ganska snart vara i gång med forskning på akademisk nivå i svensk kyrkohistoria – och dessutom fann jag en om än liten anknytning till Bro och Kungsängen.

Ärkebiskop J A Ekman, efter original av professor Emerik Stenberg i Uppsala Domkapitels sessionssal. Bilden

Ett antal personliga brev till och från Ekman samt några andra samtida brevsamlingar kompletterade min bild av Ekman. Under läsning av kyrkohistorisk litteratur för tiden från 1850 in på 1900-talet fann jag i många verk uppgifter om Ekman, kortfattade för det mesta men nyttiga ändå. Plötsligt hade jag mycket material om denne ärkebiskop, om

än ostrukturerat. Frågan var vad jag kunde göra av detta.

Möjlighet till forskning

Vid kontakt med professorn i kyrkohistoria, Harry Lenhammar, fick jag veta att ingen forskat om Ekman eller höll på med detta. Vi hade ett mer än tims långt samtal om det jag samlat om Ekman. Lenhammar menade att forskning om Ekman kunde vara intressant, inte bara om denne som person utan också därför att han var ärkebiskop under en i svensk historia intressant period, då samhället börjat omdannas genom industrialisering och folkomflyttningar och då kyrkan samtidigt hade stora problem inåt men också utåt mot samhället.

Till min överraskning inbjöd professor Lenhammar mig att komma en kväll till hans högre seminarium, det för doktorander, och redovisa möjligheter jag såg till forskning om Ekman. Med viss osäkerhet gick jag till denna för mig okända miljö men fick uppleva ett par timmars givande samtal om Ekman.

Vid ett följande längre enskilt samtal uppmanade professor Lenhammar mig att arbeta vidare med mitt material och erbjöd ett par möjligheter, den ena att skriva en avhandling om Ekman och doktorera, men det förutsatte att jag först ägnade ett år eller kanske mer åt att läsa in 60 poäng i kyrkohistoria. Delvis lät det frestande. I min filosofie magisterexamen hade jag tagit tre betyg i historia och omedelbart därefter fått erbjudande att börja licentiatstudier men hade då måst avböja av ekonomiska skäl och familjeskäl. Kanske nu i stället?

Men jag kände inget behov av någon ny examen och var tveksam om hälsan skulle hålla för denna ansträngning. I stället lockade den andra möjlighet professor Lenhammar erbjöd mig: att inofficiellt, utan att vara inskriven vid universitetet, delta i hans högre seminarier, börja med att skriva en uppsats om Ekman, lägga fram den inför seminariet och sedan se vad mer jag ville fortsätta med. Det fanns plats, och forskning om Ekman passade bra in i seminarieprogrammet. Som ämne föreslog Lenhammar en undersökning om Ekman som visitorator i ärkestiftet. Jag visste ytterst lite om visitationer men accepterade, började läsa in en del om sådana och tog kontakt med domkapitlet för att se om jag kunde få tillgång till domkapitlets arkiv, där protokoll från visitationer fanns, liksom annat källmaterial.

Ž Ž Det som började med att jag ville göra en begränsad undersökning om den i nutiden ofta bortglömde ärkebiskopen J A Ekman kom att växa till en mer omfattande forskning i kyrkohistoria än vad jag räknade med.

Jag har lärt mig mycket under de senaste åren, om Ekman men också om Svenska kyrkan under ett århundrade och om kyrkans roll i samhället. Jag har fått många intressanta personkontakter bland forskare och jag har haft en rolig och berikande sysselsättning.

Nu började en spännande tid med forskning samtidigt som jag mest varje vecka någon kväll kunde följa det högre seminarier.

Forskning i domkyrkotornet, seminarier med opponent

Domkapitlets arkiv fanns vid denna tid i ett stort låst rum högt upp i domkyrkotornet (nu finns det i Landsarkivet). Det var en märklig känsla att ensam få sitta där och arbeta, sedan en av vaktmästarna åkt med mig upp i en speciell hiss och släppt in mig!

Ekman var en flitig visitorator, visade det sig; han visiterade förhållandevis fler församlingar än den mer kände företrädaren Sundberg hade gjort, och min genomgång tog tid. Källmaterial från 88 visitationer hade jag att arbeta med.

Ganska snart fann jag det mindre meningsfullt att skriva en kortare översiktlig uppsats om Ekman som visitorator. Jag fann det intressant och nödvändigt att mer noggrant studera hur han arbetade vid sina vanligen tre dagars besök i pastoraten, se vilka av tidens kyrkliga och samhällseliga frågor han i första hand drev, analysera och se vilka resultat han nådde. Resultatet blev en större undersökning på omkring 110 A4-sidor, indelad i kapitel.

Under en tvåårsperiod fick jag möjlighet att under fyra seminariekvällar lägga fram några av dessa kapitel, med opponent och för debatt. Det blev mestadels för mig givande kvällar. Den slutliga rapporten fick jag lägga fram på samma sätt, med opponent. Allt mycket lärorikt! Min undersökning spreds bland seminariedeltagarna och annorstädes inom fakulteten

m fl institutioner. Själv gjorde jag en enkel datorbaserad volym med titeln *Ärkebiskop J A Ekman som visitorator. En undersökning av visitationer i Uppsala ärkestift 1901 – 1913*. Den finns nu i Kungl. Biblioteket i Stockholm, i universitetsbibliotek och andra institutioner.

Strax därefter, år 1995, fick jag ett erbjudande om att redovisa denna min forskning i en längre artikel (med samma rubrik) i Kyrkohistorisk Årsskrift, en årlig skrift med